

K. MARX

KRITIKA GOTHAJSKÉHO PROGRAMU

Rukopis, který tu otiskujeme — průvodní dopis Brackovi² i kritika navrženého programu — byl roku 1875, krátce před gothajským slučovacím sjezdem, poslán Brackovi, aby o něm podal zprávu Geibovi, Auerovi, Bebelovi a Liebknechtovi a pak jej Marxovi vrátil. Protože sjezd strany v Halle zařadil do pořadu diskusi o gothajském programu, myslím, že bych se dopustil zpronevěry, kdybych nadále veřejnosti zatajoval tento důležitý — možná, že nejdůležitější doklad, zasahující do této diskuse.

Rukopis má však ještě jiný a dalekosáhlejší význam. Je v něm po prvé jasně a pevně vyloženo Marxovo stanovisko ke směru, jímž se dal Lassalle, jakmile se pustil do agitace, a to jak pokud jde o Lassalovy ekonomické zásady, tak i pokud jde o jeho taktiku.

Bezohledná britkost, s jakou je tu návrh programu rozcupován, neúprosnost, se kterou jsou vysloveny výsledky rozboru a odhalovány slabiny návrhu, to vše již dnes, po patnácti letech, nemůže urážet. Vyložení lassallovci existují již jen v cizině jako ojedinělé trosky a gothajský program opustili v Halle dokonce i jeho vlastní tvůrcové jako zcela nedostačující.³

¹ Touto předmluvou opatřil Engels „Kritiku“, když ji uveřejnil roku 1891 v „Neue Zeit“. (Pozn. red.)

² Viz Marxův dopis Brackovi z 5. května 1875. V tomto dopise Marx praví, že vystoupí veřejně proti programu. (Pozn. red.)

³ Sjezd sociálně demokratické strany Německa v Halle — první sjezd po zrušení výjimečného zákona proti socialistům — se usnesl 16. října 1890 na návrh W. Liebknechta, hlavního autora gothajského programu, aby pro příští sjezd strany byl vypracován nový návrh programu. Nový program německé sociálně demokratické strany byl přijat na erfurtském sjezdu v říjnu 1891 („Efurtský program“). (Pozn. red.)

Přesto však jsem tam, kde se to nedotýkalo věci, vynechal několik osobně ostrých výrazů a úsudků a nahradil je tečkami. Marx sám by učinil totéž, kdyby rukopis dnes uveřejňoval. Jeho místy prudkou mluvu vyprovokovaly dvě okolnosti: Předně jsme Marx i já srostli s německým hnutím hlouběji než s kterýmkoli jiným; rozhodný krok zpátky, který se projevil v tomto návrhu programu, musil nás proto obzvlášť těžce rozhořčit. Za druhé jsme tenkrát, sotva dvě léta po haažském kongresu Internacionály,¹ vedli nejurputnější boj s Bakuninem a s jeho anarchisty, kteří nás činili odpovědnými za vše, co se dělo v Německu v dělnickém hnutí; musili jsme tedy očekávat, že na nás svedou i tajné otcovství tohoto programu. Tyto ohledy nyní odpadají, a proto jsou také ona místa zbytečná.

Rovněž s ohledem na tiskový zákon jsou některé věty naznačeny jen tečkami.² Kde jsem musil volit mírnější výraz, dal jsem jej do hranatých závorek. Jinak je otisk doslovný.

V Londýně dne 6. ledna 1891

Bedřich Engels

*Po první otištěno v časopise
„Neue Zeit“, ročník IX, 1890/91,
svazek I, č. 18.*

¹ Pátý, haažský kongres I. Internacionály v září 1872 stál ve znamení boje mezi bakuninovci na jedné straně a Generální radou pod vedením Marxovým a Engelsovým na druhé straně. Většina kongresu se postavila na stranu Generální rady. Bakunin byl vyloučen. Bakuninovci však pokračovali ve svém boji proti Internacionále i po haažském kongresu. Po dvou třech letech se Internacionála formálně rozpustila. O Bakuninovi a jeho boji proti Marxovi v I. Internacionále viz Engelsův dopis Cunovi z 24. ledna 1872. (*Pozn. red.*)

² V textu „Kritiky“ námi uveřejněném jsou všechna vypuštěná místa opět doplněna v původním znění. (*Pozn. red.*)

V Londýně dne 5. května 1875

Milý Bracke,

až pročtete přiložené poznámky na okraj koaličního programu, buďte tak laskav a dejte je k nahlédnutí Geibovi a Auerovi, Bebelovi a Liebknechtovi. Jsem zavalen prací a musím pracovat hodně nad míru, kterou mi lékař předepsal. Proto mi nebylo ani trochu „požitkem“ napsat tak dlouhé říkání. Bylo to však nezbytné, aby si jednou přátelé ze strany, pro které je toto sdělení určeno, nevykládali špatně kroky, které budu musit udělat.

Až se skončí sjednocovací sjezd, uveřejníme totiž s Engelsem stručné prohlášení v tom smyslu, že je nám tento zásadní program úplně cizí a že s ním nemáme nic společného.

Je to nezbytné, neboť v zahraničí je rozšířen názor, co nejpečlivěji živěný nepřáteli strany — názor úplně mylný — že odtud tajně řídíme hnutí tak zvané eisenaušské strany. Ještě v nedávno vyhlášeném ruském spise činí mě na příklad Bakunin odpovědným nejen za všechny programy atd. této strany, nýbrž dokonce i za každý krok, který učinil Liebknecht ode dne své spolupráce s lidovou stranou.

Nehledě k tomu je mou povinností nedat ani diplomatickým mlčením souhlas k programu, který je podle mého přesvědčení naprosto hoden zavržení a demoralisuje stranu.

Každý krok skutečného hnutí je důležitější než tucet programů. Nedalo-li se tedy — a okolnosti v té době to nedovolovaly — jít *nad* eisenaušský program, měla se prostě uzavřít dohoda o akci proti společnému nepříteli. Dělal-li se však zásadní programy (místo aby se odložily až na dobu, kdy budou připraveny delší společnou činností), vytyčují se před celým světem mezníky, podle kterých svět měří úroveň stranického hnutí. Předáci lassallovců přišli, protože je k tomu poměry donutily. Kdyby se jim bylo již předem prohlásilo, že strana na žádné čachrování se zásadami nepřistoupí, byli by se musili

spokojit s akčním programem nebo s organizačním plánem společné akce. Místo toho se jim dovolí, aby se dostavili vyzbrojeni mandáty, a tyto mandáty se jim uznávají za závazné, a tak se vydáváme na milost a nemilost těm, kteří sami potřebují pomoci. A aby tomu byla nasazena koruna, konají zase oni sjezd *před sjezdem, který má jednat o kompromis*, kdežto vlastní strana koná sjezd až *post festum*. Byla tu patrně snaha zbavit se obratně veškeré kritiky a nedat vlastní straně čas na rozmyšlenou. Je známo, jak sama skutečnost sjednocení dělníky uspokojuje, ale mylí se, kdo se domnívá, že tento okamžitý úspěch není draze vykopen.

Ostatně program nestojí za nic, přestože se v něm lassallovské články víry prohlašují za svaté.

Poslu Vám v nejbližší době poslední sešity francouzského vydání Kapitálu. Tisk byl delší dobu brzděn zákazem francouzské vlády. Tento týden nebo počátkem příštího týdne bude věc hotová.¹ Dostal jste předešlých šest sešitů? Napište mi též laskavě adresu Bernharda Beckera, kterému musím rovněž poslat poslední sešity.

Knihkupectví „Volksstaat“ má zvláštní způsoby. Tak mi na příklad dodnes neposlali ani jediný výtisk Kolínského procesu proti komunistům.²

Se srdečným pozdravem Váš

Karel Marx

Po první otištěno (s výpustkami) v časopise „Neue Zeit“, ročník IX, 1890/91, svazek I, č. 18. Nezkráceně otištěno ve spise Marx, „Kritika gothajského programu“, Moskva-Leningrad 1933.

¹ První francouzský překlad I. svazku „Kapitálu“, jež Marx sám redigoval, vycházel po částech v Paříži od roku 1872 do 1875. (Pozn. red.)

² Marxova brožura „Odhalení o kolínském procesu s komunisty“, napsaná v roce 1853, byla znovu vydána nakladatelstvím „Volksstaat“, s Marxovým doslovem datovaným 8. května 1875. (Pozn. red.)

POZNÁMKY NA OKRAJ PROGRAMU NĚMECKÉ DĚLNICKÉ STRANY¹

I

1. „Práce je zdrojem veškerého bohatství i veškeré kultury, a *protože* užitečná práce je možná jen ve společnosti a společnost, náleží výtěžek práce nezkráceně, rovným právem, všem členům společnosti.“

První část paragrafu: „Práce je zdrojem veškerého bohatství i veškeré kultury.“

Práce není zdrojem veškerého bohatství. *Příroda* je právě tak zdrojem užitných hodnot (a z těch se přece skládá věcné bohatství) jako práce, která sama je jen projevem jedné přírodní síly, lidské pracovní síly. Tuhle frázi najdeme ve všech slabikářích a je správná potud, pokud se *předpokládá*, že se při práci používá příslušných předmětů a prostředků. Socialistický program nesmí však dopustit, aby se takovými měšťáckými frázemi zamlčovaly *podmínky*, za nichž tyto fráze teprve nabý-

¹ Svou „Kritikou“ vystoupil Marx v květnu 1875 proti hrubým oportunistickým chybám, jichž se dopustila německá sociální demokracie v zásadních a programových otázkách při slučování dvou tehdy existujících německých dělnických stran, „Sociálně demokratické dělnické strany Německa“ (t. zv. eisenšťtí), vedené Liebknechtem a Bebelem, a lassallovské strany „Všeobecného německého dělnického spolku“, vedené Hasencleverem, Hasselmannem a Toelckem. Obě tyto strany vznikly v šedesátých letech, kdy ještě nebyla rozřešena otázka vytvoření jednotného německého státu, otázka, která i v době revoluce 1848-1849 hrála hlavní úlohu, která však tehdy zůstala nerozřešena. Řešena mohla být tehdy dvojím způsobem: „Buď cestou revoluce vedené proletariátem a vytvořením všenněmecké republiky, nebo cestou dynastických válek Pruska, upevněním hegemonii pruských junkerů v sjednoceném Německu.“ (*Lenin.*)

Strana Liebknechtova a Bebelova pod silným vlivem Marxe a Engelse bojovala pro první cestu; lassallovci však, kteří pokračovali v politice Lassallově a kteří v boji dělníků za zlepšení jejich postavení spoléhali na pomoc junkerského státu, vedli politiku, která ve skutečnosti působila

vají smyslu. A jen pokud se člověk předem chová k přírodě, právěu to zdroji všech pracovních prostředků i předmětů, jako vlastník a nakládá s ní, jako by mu patřila, potom se jeho práce stává zdrojem užitných hodnot, tudíž i bohatství. Měšťáci mají velmi dobré důvody, aby přibásňovali práci *nadpřirozenou tvůrčí sílu*; neboť právě z přírodní podmíněnosti práce vyplývá, že člověk, který nemá jiné vlastnictví než svou pracovní sílu, musí být za každého společenského a kulturního stavu otrokem jiných lidí, kteří si přivlastnili předmětné podmínky práce. Může pracovat jen s jejich svolením, a tudíž také žít jen s jejich svolením.

Nechme však tuto větu, jak běží a leží, nebo spíše kulhá. Jaký závěr bychom čekali? Zřejmě tenhle:

„Ježto je práce zdrojem veškerého bohatství, nemůže si ani ve společnosti nikdo přisvojit bohatství leč jako produkt práce. Nepracuje-li tedy sám, žije z cizí práce a přisvojuje si také svou kulturu na účet cizí práce.“

Místo toho je slovy „a protože“ přišroubována druhá věta a z té se potom, nikoli z věty první, vyvozuje závěr.

Druhá část paragrafu: „Užitečná práce je možná jen ve společnosti a společnost.“

Podle první věty je práce zdrojem veškerého bohatství i vši kultury, a není tedy také možná ani společnost bez práce. Nyní však se dovídáme naopak, že „užitečná“ práce není možná bez společnosti.

k tomu, aby otázka sjednocení Německa byla rozřešena ve smyslu jun-kerů. Proto také Marx pranýřoval lassallovce přezdívkou „královsko-pruští socialisté“. Řada válek, zvláště válka německo-francouzská 1870 až 1871, spolek, jež buržoasie uzavřela s junkery ze strachu před proletariátem, zbabělost německého maloměšťáctva, slabost a nezralost německého proletariátu, porážka Pařížské komuny — to všechno umožnilo Bismarckovi sjednotit Německo kontrarevoluční cestou, pod vedením Pruska. Tím odpadla jedna z nejdůležitějších názorových neshod mezi oběma dělníckými stranami. Stranické masy žádaly sjednocení a Marx nebyl proti tomu. Viděl však nebezpečný oportunismus oné bezzásadovosti, s níž vůdcové eisenachské strany slátali program, který představoval směs předmarxovských, zvláště lassallovských dogmat, vulgárně demokratických požadavků a úplně znetvořených komunistických thesů. Marx považoval takovýto eklektický program za úplně nezpůsobilý a vystoupil proti němu svou „Kritikou“. „Kritika gothajského programu“ byla po první uveřejněna roku 1891. Dějiny tohoto uveřejnění vysvítají dále z Engelsova dopisu Kautskému z 23. února 1891 a z poznámek k témuž dopisu. (*Pozn. red.*)

Dalo by se říci právě tak dobře, že se jen ve společnosti může neužitečná, ba dokonce i obecně škodlivá práce stát činností výdělečnou, že se jen ve společnosti dá žít ze zahálky atd. — zkrátka opsat celého Rousseaua.

A co je „užitečná“ práce? Co jiného než práce, která dosahuje zamýšleného užitečného výsledku. Divoch — a člověk je divochem, když přestane být opicí — který zabíjí zvíře kamenem, který sbírá plody atd., koná „užitečnou“ práci.

Za třetí: závěr: „A protože užitečná práce je možná jen ve společnosti a společnost — patřící výtěžek práce nezkráceně, rovným právem, všem členům společnosti.“

Pěkný závěr! Je-li užitečná práce možná jen ve společnosti a společnosti, náleží výtěžek práce společnosti — a jednotlivému dělníku případně z něho jen tolik, kolik není nezbytné k udržování „podmínky“ práce, totiž společnosti.

A touto větou se také vždy oháněli zastánci *právě platného společenského řádu*. Napřed přijdou nároky vlády se vším, co se na ně nalepilo, neboť vláda je společenským orgánem k udržování společenského pořádku; potom přijdou nároky rozličných druhů soukromého vlastnictví, neboť rozličné druhy soukromého vlastnictví tvoří základy společnosti atd. Vidíme, že se takovéto duté fráze dají kroutit a obracet podle libosti.

Poněkud rozumnou souvislost mají první a druhá část paragrafu jen v tomto znění:

„Zdrojem bohatství a kultury stává se práce jen jako práce společenská“ nebo, což je totéž, „ve společnosti a společnost“.

Tato věta je beze sporu správná, neboť osamocená práce — předpokládáme-li její věcné podmínky — i když může také tvořit užité hodnoty, nemůže vytvářet ani bohatství, ani kulturu.

Ale právě tak nesporná je i druhá věta:

„Čím více se práce vyvíjí společensky a stává se tím zdrojem bohatství a kultury, vyvíjí se také chudoba a zbídačení u dělníka, bohatství a kultura u nedělníka.

To je zákon celých dosavadních dějin. Místo povšechných frází o „práci“ a o „společnosti“ mělo se tu jasně ukázat, jak jsou konečně v nynější kapitalistické společnosti vytvořeny hmotné a jiné podmínky, které dělníkům umožňují i prikazují, aby tuto společenskou kletbu zlomili.

Vpravdě však je tu celý ten slohově i obsahově pochybený paragraf jen k tomu, aby mohl být Lassallův výrok o „nezkrá-

ceném výtěžku práce“ vepsán jako heslo na prapor strany. K „výtěžku práce“, k „rovnému právu“ atd. se ještě vrátím, protože se tatáž věc v poněkud jiné podobě opakuje.

2. „V dnešní společnosti jsou pracovní prostředky monopolem kapitalistické třídy; závislost dělnické třídy, tím podmíněná, je příčinou bídy a poroby ve všech podobách.“

Tato věta, vypůjčená ze stanov Internacionály, je v tomto „zlepšeném“ vydání nesprávná.

V dnešní společnosti jsou pracovní prostředky monopolem vlastníků půdy (monopol vlastnictví půdy je dokonce základem kapitálového monopolu) a kapitalistů. Stanovy Internacionály se v onom odstavci nezmiňují ani o první ani o druhé třídě monopolistů. Mluví o „*monopolu pracovních prostředků, t. j. zdrojů obživy*“. Dodatek „*zdrojů obživy*“ ukazuje dostatečně, že i půda je zahrnuta mezi pracovní prostředky.

Toto zlepšení bylo provedeno proto, že Lassalle, z příčin dnes obecně známých, útočil *jen* na třídu kapitalistů, nikoli však na vlastníky půdy.¹ V Anglii nebývá kapitalista namnoze ani vlastníkem půdy, na které stojí jeho továrna.

3. „Osvobození práce vyžaduje, aby pracovní prostředky byly povýšeny na obecný majetek společnosti, aby veškerá práce byla řízena družstevně a aby výtěžek práce byl spravedlivě rozdělován.“

¹ Marx má na mysli „dohodu“ Lassalla s Bismarckem, kterou Marx a Engels pouze tušili. Teprve po Lassallově smrti byly jejich domněnky potvrzeny. (Viz o tom Marxův dopis Kugelmanovi z 23. února 1865.) Marx nevěděl (neboť se na to přišlo teprve r. 1928 náhodou), že Lassalle uzavřel dohodu s Bismarckem, a to nikoliv krátce před svou smrtí, nýbrž značně dříve, již počátkem května 1863. Lassalle začal vyjednávat s Bismarckem již před založením „Všeobecného německého dělnického spolku“ a je možno dokonce předpokládat, že spolek byl založen s tajným souhlasem Bismarckovým. K charakteristice „královsko-pruského“ socialismu uvádíme zde jedno místo z Lassallova dopisu Bismarckovi z 8. června 1863: „Dělnický stav... by byl ochoten... vidět v koruně přirozenou nositelku sociální diktatury v protikladu k egoismu měšťácké společnosti, kdyby se koruna na druhé straně... mohla rozhodnout... dát se vskutku revolučním národním směrem a proměnit se z království privilegovaných stavů v sociální a revoluční lidové království!“ (Gustav Meyer: „Bismarck a Lassalle. Jejich korespondence a rozhovory“, Berlín 1928, str. 60.) (Pozn. red.)

„Aby byly pracovní prostředky povýšeny na obecný majetek“ má asi znamenat, „aby byly přeměněny v obecný majetek“, avšak to jen mimochodem.

Co je „výtěžek práce“? Produkt práce nebo jeho hodnota? A jestliže hodnota, tedy jaká, zda úhrnná hodnota produktu nebo jen ta část hodnoty, kterou práce nově přidala k hodnotě spotřebovaných výrobních prostředků?

„Výtěžek práce“ je nejasná představa, kterou Lassalle nahradil přesné ekonomické pojmy. Co je to „spravedlivé rozdělování“?

Což netvrdí měšťáci, že dnešní rozdělování je „spravedlivé“? A není to vskutku jediné „spravedlivé“ rozdělování při dnešním způsobu výroby? Jsou hospodářské poměry určovány právními pojmy, nebo vyplývají naopak právní poměry z hospodářských? A nemají i socialističtí sektáři¹ nejrozmanitější představy o „spravedlivém“ rozdělování?

Abychom se dověděli, co si vlastně při této příležitosti máme představovat pod frází „spravedlivé rozdělování“, musíme s tímto paragrafem porovnat paragraf první. Třetí paragraf předpokládá společnost, v níž „pracovní prostředky jsou obecným majetkem a veškerá práce je řízena družstevně“, a z prvního paragrafu nám vysvětluje, že „výtěžek práce náleží nezkráceně, rovným právem, všem členům společnosti“.

¹ O sektářském socialismu napsal Marx roku 1872 v brožurě („Komplot proti Internacionále“), namířené proti bakuninovcům: „První fáze boje proletariátu proti buržoasii se vyznačuje sektářským hnutím. Toto hnutí je oprávněno v době, kdy proletariát ještě dostatečně nevyspěl, aby mohl jednat jako třída. Osamělí myslitelé podrobují kritice sociální antagonismy a přinášejí zároveň jejich fantastické řešení, k němuž stačí, aby dělnická masa toto řešení pouze přijala, rozšířila a prakticky uskutečnila. Je již v povaze těchto sekt, vytvořených z iniciativy jednotlivců, že se chovají cizí a uzavřeně k veškeré skutečné činnosti, politice, stávkám, odhovorovým organizacím, zkrátka k jakémukoliv hnutí jako celku. Masa proletariátu zůstává vždy k jejich propagandě lhostejná, ba dokonce nepřátelská. Pařížští a lyonské dělníci odmítali právě tak saint-simonovce, fourierovce, ikarovce, jako angličtí chartisté a tradeunionisté owenovce. Sekty, z počátku páky hnutí, stávají se překážkou, jakmile je hnutí přeroslo, stávají se reakcionářskými. Důkazem toho jsou sekty ve Francii a v Anglii a posléze lassallovci v Německu; po léta brzdily organizaci proletariátu a staly se prostými nástroji policie. Zkrátka, jsou dětstvím proletářského hnutí, jako je astrologie a alchymie dětstvím vědy.“ (Pozn. red.)

„Všem členům společnosti?“ Také nepracujícím? Kde je potom „nezkrácený výtěžek práce?“ Jenom pracujícím členům společnosti? Kde je potom „rovné právo“ všech členů společnosti?

Avšak „všichni členové společnosti“ a „rovné právo“ jsou zřejmě pouhé fráze. Jádro věci je v tom, že v této komunistické společnosti musí každý dělník dostat „nezkrácený“ lassallovský „výtěžek práce“.

Vezmeme-li výraz „výtěžek práce“ zprvu ve smyslu produktu práce, pak je výtěžek družstevní práce *úhrnným společenským produktem*.

Od toho třeba odečíst:

Předně: úhradu spotřebovaných výrobních prostředků.

Za druhé: přírážku na rozšíření výroby.

Za třetí: rezervní nebo pojistný fond pro případ nehod, živelných pohrom atd.

Tyto srážky z „nezkráceného výtěžku práce“ jsou hospodářsky nezbytné a jejich výše se stanoví podle daných prostředků a sil, zčásti počtem pravděpodobnosti, ale nelze je vůbec vykalkulovat na základě spravedlnosti.

Zbývá druhá část úhrnného produktu, určená k ukojení spotřeby.

Dříve než dojde k dělení mezi jednotlivce, sráží se z ní opět:

Předně: všeobecné správní výlohy, které nepatří k výrobě.

Tato část bude hned zprvu velmi podstatně omezena v porovnání s dnešní společností a bude se zmenšovat tou měrou, jak se bude vyvíjet nová společnost.

Za druhé: To, co je určeno ke společnému ukojení potřeb, jako školy, zdravotní opatření atd.

Tato část hned z počátku značně poroste ve srovnání s dnešní společností a bude se zvětšovat tou měrou, jak se bude vyvíjet nová společnost.

Za třetí: fondy pro práce neschopné atd., zkrátka všechno, co dnes patří k tak zvané oficiální chudinské věci.

Teprve teď se dostáváme k „rozdělování“, kterému program pod vlivem Lassallovým hloupě věnuje veškerou pozornost, totiž k té části spotřebních prostředků, která se rozděluje mezi jednotlivé výrobce, družstva.

„Nezkrácený výtěžek práce“ se nám již pod rukou změnil ve „zkrácený“, ačkoliv to, oč je výrobce zkrácen jako soukromník, vrací se mu přímo nebo nepřímo jako členu společnosti.

Tak jako zmizela fráze o „nezkráceném výtěžku práce“, mizí i fráze o „výtěžku práce“ vůbec.¹

Ve společnosti sdružených výrobců, založené na společném vlastnictví výrobních prostředků, nevyměňují si výrobci své výrobky: rovněž práce vynaložená na výrobky neprojevuje se tu jako hodnota těchto výrobků, jako věčná vlastnost, kterou tyto výrobky mají, protože tu — na rozdíl od kapitalistické společnosti — individuální práce jsou nikoli již oklikou, nýbrž přímo součástí celkové práce. Výraz „výtěžek práce“, který je i dnes potřebí zavrhnout pro jeho dvojznačnost, pozbývá tak jakéhokoli smyslu.

Setkáváme se tu s komunistickou společností, nikoli však jak se *vyvinula* na svém vlastním základě, nýbrž naopak, jak právě *vychází* z kapitalistické společnosti, která tedy v každém směru, hospodářsky, mravně, duchovně má ještě na sobě mateřská znamení staré společnosti, z jejíhož lůna pochází. Proto dostává jednotlivý výrobce — po srážkách — přesně to, co společnosti dává. To, co jí dal, je jeho individuální množství práce. Společenský pracovní den je na příklad součtem individuálních pracovních hodin; individuální pracovní doba jednotlivého výrobce je ta část společenského pracovního dne, kterou (tento výrobce) dodal, jeho podíl na něm. Od společnosti dostane potvrzení, že dodal tolik a tolik práce (po srážce z jeho práce pro společné fondy), a na toto potvrzení si ze společenské zásoby vezme právě tolik spotřebních prostředků, kolik stojí stejné množství práce. Totéž množství práce, jaké dal společnosti v jedné formě, dostane zpátky v jiné formě.

Platí tu, jak zřejmo, táž zásada, která řídí směnu zboží, pokud je to směna zboží stejné hodnoty. Obsah i forma jsou změněny, ježto za změněných okolností nikdo nemůže dát nic kromě své práce a protože na druhé straně nemůže do vlastnictví jednotlivce přejít nic kromě individuálních spotřebních prostředků. Avšak při jejich rozdělování mezi jednotlivé výrobce platí táž zásada jako při směně zboží stejné hodnoty: směňuje se stejné množství práce v jedné formě za stejné množství práce ve formě jiné.

¹ Srovnej s tímto vyvrácením lassallovského požadavku „nezkráceného“ čili „plného výtěžku práce“ příslušné místo u Lenina ve „Státu a revoluci“, kap. V., § 3, „První fáze komunistické společnosti“ — první odstavce. (Pozn. red.)

Rovné právo je tu tudíž v zásadě stále ještě právem měšťáckým, ačkoli si již zásada a praxe neodporují, zatím co při směně zboží dochází k výměně stejných hodnot toliko *v průměru*, nikoli v každém jednotlivém případě.

Přes tento pokrok je toto *rovné právo* stále ještě měšťácky omezené. Právo výrobců je *úměrné* práci jimi dodané: rovnost tkví v tom, že se měří *stejným měřítkem*, prací.

Jeden člověk je však tělesně nebo duševně zdatnější než druhý, a dodá tudíž za tutéž dobu více práce nebo může pracovat déle; a práce, má-li být měřítkem, musí se určovat podle rozsahu nebo podle intensity, jinak by přestala být měřítkem. Toto *rovné právo* je nerovným právem za nerovnou práci. Neuznává třídní rozdíly, protože každý je jen dělníkem jako ten druhý; avšak uznává mlčky nestejné nadání jednotlivce a tím i výkonnost jako přirozené výsady. *Je to tedy co do svého obsahu právo nerovnosti jako každé právo.* Právo může podle své povahy spočívat jen v používání stejného měřítka; avšak nerovné jedince (nebyli by to různí jedinci, kdyby si nebyli nerovni) lze měřit stejným měřítkem jen potud, pokud je postavíme pod stejný zorný úhel, pokud se na ně díváme jen po *určité stránce*, na příklad v tomto případě pokud na ně hledíme *jen jako na dělníky*; a nevidíme-li na nich již nic jiného, nedbáme-li ničeho jiného. Dále: jeden dělník je ženatý, druhý nikoli; jeden má více dětí než druhý atd. atd. Při stejném pracovním výkonu, a tudíž i stejném podílu na společenském spotřebním fondu, dostává tedy jeden doopravdy více než druhý, jeden je bohatší než druhý atd. Aby se právo vyvarovalo těchto nesrovnalostí, muselo by být spíš nerovné než rovné.

Avšak těmto nesrovnalostem se nedá zabránit v prvním období komunistické společnosti, která právě po dlouhých porodních bolestech vyšla ze společnosti kapitalistické. Právo nemůže být nikdy vyšší než hospodářská soustava a jí podmíněný kulturní vývoj společnosti.

Ve vyšší fázi komunistické společnosti, až již jednotlivci nebudou v zotročujícím područí dělby práce a až zmizí také protiklad mezi duševní a tělesnou prací; až práce nebude pouhým prostředkem k živobytí, nýbrž stane se sama první životní potřebou; až s všestranným rozvojem jednotlivců vzrostou i výrobní síly a všechny zdroje kolektivního bohatství potekou plným proudem — teprve tenkrát bude moci být nadobro překročen úzký obzor měšťáckého práva a společnost bude moci

napsat na své prapory: Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb!

Zabýval jsem se zevrubněji jak „nezkráceným výtěžkem práce“, tak i „rovným právem“ a „spravedlivým rozdělováním“, abych ukázal, jakého hříchu se dopouští jednak ten, kdo chce naší straně znovu vnucovat jako dogmata představy, které měly smysl kdysi, dnes však jsou jen směsicí zvetšelých frází, jednak ten, kdo realistické pojetí, které bylo straně s takovou námahou vštípeno a nyní konečně v ní zapustilo kořeny, zkrucuje ideologickými právními a jinými žvásty, obvyklými u demokratů a francouzských socialistů.

Nehledě k tomu, co jsem dosud vyložil, bylo vůbec chybou dělat tolik okolků s tak zvaným *rozdělováním* a klást na ně hlavní důraz.

Rozdělování spotřebních prostředků je po každé jen důsledkem rozdělení výrobních podmínek. Avšak toto rozdělení je charakteristickým znakem výrobního způsobu. Kapitalistický způsob výroby spočívá na příklad v tom, že věcné výrobní podmínky jsou přiděleny nedělníkům v podobě kapitálového a pozemkového vlastnictví, zatím co široké vrstvy vlastní toliko osobní výrobní podmínku, pracovní sílu. Jsou-li prvky výroby takto rozděleny, vyplývá z toho nynější rozdělování spotřebních prostředků samo sebou. Budou-li věcné výrobní podmínky družstevním vlastnictvím dělníků samých, budou rovněž spotřební prostředky rozdělovány jinak než dnes. Vulgární socialismus se naučil od měšťáckých ekonomů (a od něho se to zase naučila část demokracie) dívat se na rozdělování, jako by bylo nezávislé na výrobním způsobu, a podle toho s ním také zacházet a líčit proto socialismus tak, jako by se točil hlavně kolem rozdělování.¹ Byl-li však skutečný stav věci již dávno objasněn, proč se vracet nazpátek?

4. „Osvobození práce musí být dílem dělnické třídy, proti níž jsou všechny ostatní třídy *jen jedinou reakční masou*.“

¹ V článku „Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struva“ (1894) napsal Lenin, dovolávaje se právě uvedeného místa z „Kritiky gothajského programu“: „Marx staví vulgární socialismus proti vědeckému, který nepřikládá nijaký podstatný význam rozdělování, protože společenský pořádek vysvětluje organizací *výrobních poměrů*, a je toho názoru, že daná organizace již v sobě zahrnuje určitý systém rozdělování. Tato myšlenka prostupuje celé Marxovo učení.“ (Lenin, Sebrané spisy, ruský, svazek I, str. 310.) (Pozn. red.)

První část je z úvodních slov stanov Internacionály, ale je „zlepšena“. Tam se praví: „Osvobození dělnické třídy musí být dílem dělníků samých“; tady však má „dělnická třída“ osvobodit — co? „Práci“! Pochop, kdo můžeš.

Zato je druhá věta lassallovský citát nejčistšího zrna: „proti níž (dělnické třídě) tvoří všechny ostatní třídy *jen jedinou reakční masu*“.¹

V Komunistickém manifestu se praví: „Ze všech tříd, které dnes stojí proti buržoasii, je *skutečně revoluční třídou* pouze proletariát. Ostatní třídy upadají a zanikají s vývojem průmyslu, proletariát je však jeho nevlastnějším produktem.“

Buržoasie je tu pojímána jako revoluční třída — jako nositelka velkoprávního — proti feudálům a středním vrstvám, kteří chtějí hájit všechny společenské posice vytvořené zastaralými výrobními způsoby. Feudálové a střední vrstvy netvoří *dohromady s buržoasií jedinou reakční masu*.

¹ Marx a Engels, kritizující toto heslo, stále poukazovali na význam spojenců proletariátu a zdůrazňovali obrovský význam procesu přerůstání buržoasné demokratické revoluce v socialistickou. Engels psal o tom Bernsteinovi 2. listopadu 1882: „... je dětinstvím představa, že příští revoluce má začít tím, že — ‚zde Welf, tam Ghibellin‘ — se celý svět rozdělí na dvě armády; na jedné straně my, na druhé straně celá ‚jediná reakční masa‘; to znamená, že revoluce má začít *pátým aktem*, nikoliv prvním, v němž masa všech opozičních stran se sjednocuje proti vládě a jejím hloupostem, a tak zvítězí, načež pak jednotlivé strany mezi vítězi se jedna po druhé utahují, znemožní, až nakonec masa lidu bude tím donucena přejít úplně na naši stranu, a tehdy může nadejít proslavený vollmarovský rozhodný boj.“ A u Lenina čteme: „Domnívat se, že sociální revoluce je *myslitelná* bez povstání malých národů v koloniích a v Evropě, bez revolučních výbuchů části maloměstšáctva se *všemi jeho předsudky*, bez hnutí neuvědomělých proletářských a poloproletářských mas proti velkostatkářskému, církevnímu, monarchistickému, nacionálnímu atd. útlaču — věřit v to, znamená zřít se *sociální revoluce*. Pravděpodobně to má být tak, že se na jednom místě seřadí jedno vojsko a prohlásí: ‚My jsme pro socialismus‘, a na druhém místě druhé vojsko a prohlásí: ‚My jsme pro imperialismus‘, a to pak bude sociální revoluce!... Kdo očekává ‚čistou sociální revoluci‘, ten se *nikdy* nedomůže. To je revolucionář slovy, jenž skutečnou revoluci nechápe. Ruská revoluce 1905 byla buržoasné demokratickou revolucí. Tvořila ji řada bitev *všech* nespokojených tříd, skupin a živlů obyvatelstva... *Objektivně* hnutí mas lámalo carismus a kleslo cestu demokracii. Proto je vedli třídně uvědomělí dělníci. Socialistická revoluce v Evropě *nemůže být ničím jiným* než výbuchem masového boje všech a veškerých utlačovaných a nespokojených...“ (Lenin, Sebrané spisy, rusky, svazek XIX, „Výsledky diskuse o sebeurčení“, 1916, str. 269.) (Pozn. red.)

Na druhé straně je proletariát oproti buržoasii revoluční proto, že vyrostl sám na půdě velkopřumyslu a snaží se zbavit výrobu kapitalistického charakteru, který se buržoasie snaží upevnit na věky. Avšak Manifest dodává: „střední stavy . . . se stávají revolučními vzhledem k nastávajícímu přechodu do řad proletariátu“.

S tohoto hlediska je tedy opět nesmysl, že střední stavy dohromady s buržoasií a nadto ještě s feudály „tvoří jedinou reakční masu“ proti dělnické třídě.

Volalo se snad při posledních volbách¹ na řemeslníky, maloživnostníky atd. a na rolníky: Tvoříte proti nám s měšťáky a feudály jedinou reakční masu?

Lassalle znal Komunistický manifest z paměti tak, jako jeho ovečky znaly spasitelné spisy, které napsal on. Zfalšoval-li tedy manifest tak hrubě, udělal to jen proto, aby zkrášlil svou alianci s absolutistickými a feudálními odpůrci proti buržoasii.

Ke všemu je ještě v tomto paragrafu přitazen za vlasy jeho výrok bez jakékoliv souvislosti se zašmodrchaným citátem ze stanov Internacionály. Je to prostě impertinence, která p. Bismarckovi jistě není proti mysli, jedno z oněch laciných hulvátství, v jakých si libuje berlínský Marat.²

5. „Dělnická třída usiluje o své osvobození především *v rámci dnešního národního státu*, jsouc si vědoma toho, že nezbytným výsledkem jejího snažení, které je společné dělníkům všech kulturních zemí, bude mezinárodní sbratření národů.“

Lassalle, v rozporu s Komunistickým manifestem a veškerým dřívějším socialismem, chápal dělnické hnutí s nejužšího národního hlediska. V tom má následovníky, a to dnes, kdy již působila Internacionála!

Rozumí se samo sebou, že dělnická třída, aby vůbec mohla bojovat, musí se organisovat ve své zemi *jako třída* a že vlastní

¹ Volby do říšského sněmu, o nichž se zde mluví, byly konány v lednu 1874. (Pozn. red.)

² Marat (1743-1793) — nejvýznačnější osobnost francouzské měšťácké revoluce, jeden z nejnenergičtějších revolučních agitátorů. „Berlínským Maratem“ nazývá zde Marx ironicky Hasselmannna, šéfredaktora listu „Neuer Sozialdemokrat“ — ústředního orgánu lassallovců. (Pozn. red.)

země je přímým jevištěm jejího boje. Potud je její třídní boj, nikoli ovšem svým obsahem, nýbrž, jak se praví v Komunistickém manifestu, „svou formou“ národní. Avšak „rámec dnešního národního státu“, na příklad německé říše, je sám opět zasazen hospodářsky do „rámce“ světového trhu, politicky „do rámce“ soustavy států. Každý kupec ví, že německý obchod je zároveň zahraničním obchodem, a velikost páně Bismarckova tkví právě v jeho způsobu *mezinárodní politiky*.

A nač omezuje německá dělnická strana svou mezinárodnost? Na vědomí, že výsledkem jejího usilování „bude mezinárodní sbratření národů“ — což je fráze, vypůjčená od měšťáckého Svazu pro svobodu a mír¹, která má být rovnocennou náhradou za mezinárodní sbratření dělnických tříd ve společném boji proti panujícím třídám a jejich vládám. O *mezinárodních funkcích* německé dělnické třídy tedy ani muk! A takhle má čelit své vlastní buržoasii, která se již proti ní spolčila s měšťáky všech ostatních zemí, a mezinárodní spiklenecké politice páně Bismarckově!²

Ve skutečnosti stojí mezinárodnost programu *ještě mnohem, mnohem níže* než mezinárodnost strany svobodného obchodu. Také tato strana prohlašuje, že výsledkem jejího usilování je prý „mezinárodní sbratření“. Ta však také něco pro to dělá, aby učinila obchod mezinárodním, a nespokojuje se vědomím, že všechny národy doma ve své zemi provozují obchod.

Mezinárodní činnost dělnických tříd není vůbec závislá na existenci „*Mezinárodního dělnického sdružení*“. To bylo jen prvním pokusem vytvořit pro tuto činnost ústřední orgán. Byl to pokus, který svým podnětem měl trvalý úspěch, avšak po pádu Pařížské komuny nedal se již ve své *první historické formě* provádět.

¹ *Mezinárodní svaz pro svobodu a mír* — existoval v šedesátých a sedmdesátých letech; byl mezinárodní organizací měšťáckých demokratů a pacifistů, přívrženců svobodného obchodu. Proti tomuto svazu, který byl založen v Ženevě 1867, vedla I. Internacionála na Marxovo naléhání a pod jeho vedením rozhodný boj. Svaz měl tato hesla: „Všeobecné sbratření národů“ a „Spojené státy evropské“. (Pozn. red.)

² Po svržení Pařížské komuny pokusil se Bismarck v letech 1871-1872 uzavřít formální smlouvu mezi Německem, Rakouskem a Ruskem za účelem společného boje proti revolučnímu hnutí vůbec a proti I. Internacionále zvláště. K formálnímu uzavření smlouvy sice nedošlo, avšak vládní orgány velmocí přesto již tehdy spolupracovaly při pronásledování revolucionářů. (Pozn. red.)

Bismarckova „Norddeutsche“¹ měla úplnou pravdu, když ke spokojenosti svého mistra zvěstovala, že se německá dělnická strana ve svém novém programu zřekla mezinárodnosti.

II

„Vycházejíc z těchto zásad, usiluje německá dělnická strana všemi zákonitými prostředky o *svobodný stát* — a — socialistickou společnost: zrušení námezdní soustavy se *železným zákonem mzdovým* — a — vykořisťování v jakékoliv podobě, o odstranění veškeré sociální a politické nerovnosti.“

Ke „svobodnému“ státu se ještě vrátím.

Napříště má tedy německá dělnická strana věřit v Lassallův „železný zákon mzdový“² Aby se tento zákon neztratil, mluví se nesmysl o „zrušení námezdní soustavy“ (správně by se mělo říci „soustavy námezdní práce) „se železným zákonem mzdovým“. Zruším-li námezdní práci, zruším tím ovšem také její zákony, ať už jsou „železné“ nebo jako houba. Avšak Lassalovo potírání námezdní práce točí se takřka výlučně kolem tohoto tak zvaného zákona. Aby tedy bylo dokázáno, že lassallovská sekta zvítězila, musí se zrušit „námezdní soustava se železným zákonem mzdovým“, a nikoli bez něho.

Ze „železného zákona mzdového“ nepatří Lassalovi, jak známo, nic než slovo „železný“, vypůjčené z Goethových „věčných železných velikých zákonů“. Slovo „železný“ je známka, po níž se poznávají pravověrní. Přijmu-li však zákon s Lassalovou

¹ List „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“, Bismarckův orgán, uveřejnil 20. března 1875 (v čísle 67) článek o programovém návrhu sociálně demokratické strany. Tento článek zvláště poukazuje na pátý bod programu, o němž zde mluví Marx; v článku se praví, že „sociálně demokratická agitace se v mnohém směru stala obezřetnější“ a že „se zřídka Internacionály.“ (Pozn. red.)

² Lassalle formuloval tento „zákon“ takto: „Železný hospodářský zákon, který určuje mzdu za dnešních poměrů, za panství nabídky a poptávky po práci, zní takto: „Průměrná mzda se ustavičně redukuje na nutné živobytí... potřebné k udržení existence a rozmnožování.“ („Otevřená odpověď ústřednímu výboru pro svolání Všeobecného německého dělnického sjezdu v Lipsku“, Curych 1863.) Viz též kritiku tohoto zákona v Engelsově dopisu Bebelovi z 18.—28. března 1875. (Pozn. red.)

značkou, a tudíž v jeho smyslu, pak jej musím přijmout i s jeho odůvodněním. A jaké je to odůvodnění? Jak ukázal Lange již krátce po Lassallově smrti: je to Malthusova populační theorie (kterou hlásal sám Lange). Je-li však tato theorie správná, *nemohu* zase zrušit tento zákon, i kdybych stokrát zrušil námezdní práci, poněvadž pak tento zákon neovládá toliko soustavu námezdní práce, nýbrž *každou* společenskou soustavu. Právě z toho vycházeli ekonomisté, když dokazovali po celých padesát let i děle, že socialismus nemůže zrušit bídu, která je *podmíněna přírodou*, nýbrž toliko ji *zevšeobecnit*, rozdělit ji stejnoměrně po celém povrchu společnosti!

Ale tohle všechno není to hlavní. *Nepřihlížíme-li vůbec* k falešnému lassallovskému pojetí zákona, záleží krok nazpět, který doopravdy pobuřuje, v této věci:

Po Lassallově smrti¹ proklestil si *v naší straně* cestu vědecký názor, že mzda není tím, čím se být *zdá*, totiž *hodnotou*, respektive *cenou práce*, nýbrž jen maskovanou formou *hodnoty*, respektive *ceny pracovní síly*. Tím bylo jednou provždy skoncováno s celým dosavadním měšťáckým pojetím mzdy i s celou kritikou, která byla dosud proti němu namířena, a bylo objasněno, že námezdnímu dělníku je dovoleno pracovat pro vlastní živobytí, to jest *žít* jen potud, pokud pracuje nějakou dobu zadarmo pro kapitalistu (tudíž také pro ty, kdo se s ním *přijívuji* na nadhodnotě), že se celá kapitalistická výrobní soustava točí kolem toho, aby se tato neplacená práce zvětšila prodloužením pracovního dne nebo zvýšením produktivity, po případě větším vypětím pracovní síly atd.; že tedy soustava námezdní práce je soustavou otroctví, a to otroctví, které je tím tvrdší, čím více se rozvíjejí společenské výrobní síly práce, ať již dělník dostává lepší nebo horší plat. A když již tento názor získával v naší straně čím dál tím více půdy, vracíme se zase k Lassallovým dogmatům, ačkoliv nám již musí být známo, že Lassalle *nevěděl*, co je mzda, nýbrž kráčeje v šlépějích měšťáckých ekonomů, pokládal zdání za podstatu věci.

Je to tak, jako kdyby mezi otroky, kteří konečně odhalili tajemství otroctví a vzbouřili se, jeden z otroků, vězící v zajetí zastaralých představ,razil jako heslo vzpoury: otroctví musí být zrušeno, protože za soustavy otroctví nemůže strava otroků stoupnout nad určité nízké maximum!

¹ Lassalle padl v souboji v září 1864. (Pozn. red.)

Již pouhá skutečnost, že zástupci naší strany se mohli dopustit tak neslýchaného útoku na názor, rozšířený mezi členstvem strany, svědčí o tom, s jakou zločinnou lehkomyšlností, s jakou nesvědomitostí se pustili do sepisování kompromisního programu!

Místo neurčité fráze na konci paragrafu „odstranění veškeré sociální a politické nerovnosti“ mělo se říci: že s odstraněním třídních rozdílů zmizí sama sebou veškerá sociální a politická nerovnost, která z nich vzniká.

III

„Německá dělnická strana, ve snaze razit cestu řešení sociální otázky, žádá zřízení výrobních družstev za podpory státu pod demokratickou kontrolou pracujícího lidu. Výrobní družstva nechť jsou v průmyslu a v zemědělství vyvolána v život v takovém rozsahu, aby z nich vzešla socialistická organizace veškeré práce.“

Po Lassallově „železném zákoně“ spásonosný prostředek téhož proroka. „Cesta se razí“ důstojným způsobem. Na místo existujícího třídního boje nastupuje fráze novinářských pisálků: „sociální otázka“, jejímž „řešení“ se razí „cesta“. Nikoli revoluční přeměnou společnosti, nýbrž „ze státní podpory“ „vzchází“ „socialistická organizace veškeré práce“, z podpory, kterou poskytuje stát výrobním družstvům, která „vyvolává v život“ on, nikoli dělníci. To je důstojno Lassallově představě, že státní půjčkou se dá vybudovat nová společnost právě tak jako nová železnice!

Ze studu, který ještě zbyl, staví se „podpora státu“ — pod demokratickou kontrolu „pracujícího lidu“.

Předně se „pracující lid“ v Německu skládá většinou z rolníků, a nikoli z proletářů.

Za druhé, „demokratický“ znamená po německu „lidovládný“. Co to však znamená „lidovládná kontrola pracujícího lidu“? A dokonce u dělního lidu, který těmito požadavky kladenými na stát přiznává, že si je plně vědom, že ani není u moci, ani není pro moc zralý!

Je zbytečné zabývat se tu kritikou receptu, který navrhl Buchez za Ludvíka Filipa *proti* francouzským socialistům a který přijali reakční dělníci „Atelieru“.¹ Není také hlavním kamenem úrazu, že tato zvláštní zázračná léčba byla dána do programu, nýbrž že se vůbec vracíme od stanoviska třídního boje ke stanovisku sektářského hnutí.

To, že dělníci chtějí vytvořit podmínky družstevní výroby v sociálním, a nejdříve u sebe v národním měřítku, znamená jen tolik, že usilují o změnu nynějších výrobních podmínek, a nemá to nic společného se zakládáním družstev se státní podporou. Pokud však jde o nynější družstva, ta mají cenu *jen* potud, pokud byla nezávisle vytvořena dělníky a nejsou pod záštitou ani vlád, ani měšťáků.

IV

Přecházím nyní k demokratickému odstavci.

A) „Svobodný základ státu.“

Přesně podle II. oddílu domáhá se německá dělnická strana „svobodného státu“.

Svobodný stát — co je to?

Není vůbec cílem dělníků, kteří se zbavili omezeného poddanského rozumu, aby osvobozovali stát. V německé říši je „stát“ málem tak „svobodný“ jako v Rusku. Svoboda záleží v tom, proměnit stát z orgánu nadřazeného společnosti v orgán jí veskrze podřízený, a i dnes jsou státní formy svobodnější nebo méně svobodné podle toho, nakolik omezují „svobodu státu“.

Německá dělnická strana — aspoň přijme-li tento program za svůj — ukazuje, jak málo jí přešly do krve socialistické ideje, ukazuje to tím, že pokládá stát spíš za samostatnou bytost, která má své vlastní *duchovní, mravní, svobodné základy*, místo aby současnou společnost (a každou příští) považovala za základ

¹ „Atelier“ (Dílna), první dělnický list (měšťník) ve Francii (Paříž). Jeho spolupracovníky a redaktory byli výlučně dělníci (1840-1848). Skupina „Atelier“ byla pod vlivem reakčního, katolického „socialismu“ Buchezova. Politicky podporovala měšťanské liberály. (Pozn. red.)

současného státu (nebo příštího státu ve společnosti příští).

A což teprve jak hrubě zneužívá program slov „*dnešní stát*“, „*dnešní společnost*“ a jaké ještě hrubší nepochopení státu, na nějž se obrací se svými požadavky!

„Dnešní společnost“ je kapitalistická společnost, která existuje ve všech kulturních zemích, více nebo méně zbavena středověké příměsi, více nebo méně pozměněna zvláštním dějinným vývojem té které země, více nebo méně vyspělá. Naproti tomu „dnešní stát“ se mění s hranicemi země. Jiný je v pruskoněmecké říši než ve Švýcarsku, jiný v Anglii než ve Spojených státech. „Dnešní stát“ je tudíž fikce.

Přes pestrout rozmanitost svých forem mají však různé státy různých kulturních zemí vesměs jedno společné, že totiž všechny stojí na půdě moderní měšťácké společnosti, jen někde více, jinde méně kapitalisticky vyspělé. Mají tudíž také některé podstatné rysy společné. V tomto smyslu lze mluvit o „dnešním státu“ v protikladu k budoucnosti, kdy odumře jeho nynější kořen, měšťácká společnost.

Ptáme se tedy: Jaké přeměně bude podroben stát v komunistické společnosti? Jinými slovy, které ze společenských funkcí, obdobných nynějším funkcím státu, tam zbudou? Na tuto otázku lze odpovědět pouze vědecky, a i kdybychom tisíckrát spojovali slovo lid se slovem stát, nepřiblížíme se k řešení problému ani o píď.

Mezi kapitalistickou a komunistickou společností leží období revoluční přeměny jedné společnosti v druhou. Tomu odpovídá také politické období přechodu, v němž stát nemůže být ničím jiným než *revoluční diktaturou proletariátu*. Program se však neobírá ani touto diktaturou, ani příštím státním ústrojím komunistické společnosti.

Jeho politické požadavky nejsou nic než stará světoznámá demokratická litanie: všeobecné volební právo, přímé zákonodárství, lidové právo, lidová obrana atd. Není to nic než ozvěna měšťácké lidové strany,¹ Svazu pro mír a svobodu. Jsou to vesměs

¹ Německá lidová strana (Volkspartei) neboli Demokratická strana — byla založena v září 1865 v Darmstadtu a reorganisována na svém stuttgartském sjezdu v září 1868. Byla to strana opozičně a částečně revolučně naladěného maloměšťáctva z malých i středních států Německa, hlavně jižního Německa. Proti Bismarckově politice sjednocení Německa pod hegemonií monarchisticko-junkerského Pruska stavěla zřízení demokratické německé republiky. Byla úzce spojena s „Mezinárodním sva-

požadavky, které, pokud nejsou ve fantastických představách přehnány, jsou již *uskutečněny*. Jenomže stát, v němž jsou do-
movem, neleží uvnitř hranic německé říše, nýbrž ve Švýcarsku,
ve Spojených státech atd. Tento druh „státu budoucnosti“ je
dnešní stát, ačkoli existuje mimo „rámec“ německé říše.

Avšak na jedno se zapomnělo. Protože německá dělnická
strana výslovně prohlašuje, že se pohybuje v „dnešním národ-
ním státě“, tedy vlastním státě, totiž v prusko-německé říši —
jinak by její požadavky byly většinou nesmyslné, neboť žádat
můžeme jen to, co nemáme — tu by neměla zapomínat na to
hlavní, totiž že všechny tyhle krásné věcičky se opírají o uznání
tak zvané svrchovanosti lidu a že jsou tudíž na místě jenom
v demokratické republice.

Protože není odvahy — a to právem, neboť poměry nabádají
k opatrnosti — žádat demokratickou republiku, jak to činily
francouzské dělnické programy za Ludvíka Filipa a za Ludvíka
Napoleona — nemělo se ani užít úskoku, který není ani „čest-
ný“¹, ani důstojný, a žádat věci, které mají smysl jen v demo-
kratické republice, žádat je od státu, který není ničím jiným
než vojenským despotismem, přikrášleným parlamentními for-
mami, smíchaným s feudální přísadou, již ovlivňovaným měš-
ťáctvem, byrokraticky přistrojeným a policejně hlídaným, a ten-
to stát dokonce ještě ujišťovat o tom, že se domníváme, že mu
něco takového budeme moci vnutit „zákonitými prostředky“.

Dokonce i vulgární demokracie, která v demokratické repu-
blice spatřuje tisíciletou říši a nemá ani potuchy o tom, že právě
v této poslední státní formě měšťácké společnosti má být defi-
nitivně vybojován třídní boj — i ta je nebetyčně povznesena nad

zem pro mír a svobodu“ a snažila se získat vliv mezi dělníky. Podporo-
vala tvoření všemožných dělnických osvětových spolků a hrála vedoucí
úlohu na každoročních všenněmeckých sjezdech „německých dělnických
spolků“. Její saská organizace, kterou téměř výlučně tvořili členové
dělnických spolků, byla opěrným bodem pro W. Liebknechta a A. Be-
bela, kteří tehdy v rámci lidové strany agitovali pro založení samostatné
dělnické strany. Když se, na naléhání Marxe a Engelse, Liebknechtovi
a Bebelovi v září 1868 podařilo na norimberském sjezdu Svazu němec-
kých dělnických spolků prosadit připojení tohoto svazu k I. Internacio-
nále a když rok nato, v srpnu 1869, na eisenššském sjezdu dělnických
spolků byla založena sociálně demokratická dělnická strana — ztratila
lidová strana svůj vliv na dělníky. (Pozn. red.)

¹ „Čestnými“ byli nazýváni eisenšští. U Marxe je to zde slovní hříčka.
V „Neue Zeit“ byla tato slova prostě vypuštěna. (Pozn. red.)

takovýto druh demokratismu v mezích toho, co je policejně dovoleno a logicky nedovolené.

Že se ve skutečnosti „státem“ rozumí vládní stroj nebo stát, pokud tvoří zvláštní organismus, oddělený od společnosti následkem dělby práce, nasvědčují již slova: „německá dělnická strana žádá jako *hospodářský základ státu*: jedinou vzestupnou daň důchodovou atd.“ Daně jsou hospodářským základem vládní mašinerie a ničeho jiného. Ve státě budoucnosti, který již existuje ve Švýcarsku, je tento požadavek zhruba splněn. Důchodová daň předpokládá různé zdroje důchodu u různých společenských tříd, tedy kapitalistickou společnost. Není tedy nic nápadného na tom, že liverpoolští stoupenci finanční reformy — měšťáci s Gladstonovým bratrem v čele — přicházejí s týmž požadavkem jako programem.

B) „Německá dělnická strana žádá jako duchovní a mravní základ státu:

1. Všeobecnou a *rovnou výchovu lidu* státem. Všeobecnou povinnou školní docházku. Bezplatné vyučování.“

Rovnou výchovu lidu? Co si představují pod těmito slovy? Cožpak věří, že v dnešní společnosti (a jen o tu přece jde) může být výchova pro všechny třídy *rovná*? Či snad žádají, aby i vyšší třídy byly donuceny vzít zavděk tou skrovnou trochou výchovy — obecnou školou — která jediná se srovnává s hospodářskými poměry nejen námezdních dělníků, nýbrž i rolníků?

„Všeobecná povinná školní docházka. Bezplatné vyučování.“ To první je i v Německu, to druhé je zavedeno ve Švýcarsku a ve Spojených státech pro obecné školy. Jsou-li v některých ze Spojených států také vyšší učiliště „bezplatná“, pak to ve skutečnosti znamená, že se náklad na výchovu vyšších tříd platí z výnosu daní všech poplatníků. To platí mimochodem také o bezplatném soudnictví, požadovaném pod A 5. Trestní soudnictví je všude zadarmo; civilní soudnictví se točí takřka výhradně kolem vlastnických sporů a dotýká se tedy téměř jen majetných tříd. Mají snad vést své spory na účet lidu?

Paragraf o školách měl aspoň žádat technické školy (theoretické i praktické) ve spojení s obecnou školou.

Naprostého zavržení si zaslouží „výchova lidu státem“. Stanovit všeobecným zákonem prostředky obecných škol, kvalifikaci učitelstva, učební předměty atd., a jak se děje ve Spojených

státech, dozírat státními inspektory nad tím, aby se tyto zákonné předpisy plnily, toť něco zcela jiného než jmenovat stát vychovatelem lidu! Právě naopak, je třeba zbavit vládu, právě tak jako církev, jakéhokoliv vlivu na školu. Zvláště v prusko-německé říši (a nepomůže planá vytáčka, že se mluví o „státě budoucnosti“; však jsme viděli, jak se věci mají) stát naopak potřebuje velmi drsné výchovy od lidu.

Avšak přes všechny demokratický halas je celý program skrz naskrz zamořen poddanskou vírou Lassallový sekty ve stát, anebo, což není o nic lepší, demokratickou vírou v zázraky, nebo spíše ještě je to kompromis mezi těmito dvěma druhy víry v zázraky, stejně vzdálenými socialismu.

„*Svoboda vědy*“ zní jeden paragraf pruské ústavy. Proč tedy zde?

„*Svoboda svědomí*!“ Chtělo-li se v této době kulturního boje¹ připamatovat liberalismu jeho stará hesla, mohlo se to stát jen takto: Každý musí mít volnost ukojit svou náboženskou i tělesnou potřebu, aniž do toho strká nos policie. Avšak dělnická strana měla přece při této příležitosti vyslovit své přesvědčení, že měšťácká „svoboda svědomí“ neznamená nic jiného než trpět všechny možné odrůdy *náboženské svobody svědomí* a že ona se naopak snaží osvobodit svědomí od náboženských strašidel. Neuráčilo se jim však vystoupit nad „měšťáckou“ úroveň.

Jsem hotov, neboť dodatek, který nyní v programu následuje, není jeho charakteristickou součástí. Budu tedy zcela stručný.

2. „Normální pracovní den.“

V žádné jiné zemi neomezila se dělnická strana na tak neurčitý požadavek, nýbrž vždy stanovila délku pracovního dne, kterou za daných okolností pokládá za normální.

¹ „Kulturkampf“, psal Lenin, „t. j. boj, jež vedl Bismarck v sedmdesátých letech proti straně německých katolíků, straně „centra“, policejním pronásledováním katolicismu. Tímto bojem Bismarck jen upevnil bojovný klerikalismus katolíků, poškodil jenom věc skutečné kultury, neboť posunul do popředí náboženské rozdíly místo politických a odvrátil tak pozornost jistých vrstev dělnické třídy a demokracie od naléhavých úkolů třídního a revolučního boje směrem nej povrchnějšího a měšťácky prohaného antiklerikalismu.“ (Lenin: „O poměru dělnické strany k náboženství“, Sebrané spisy, ruský, svazek XIV, str. 69.) (Pozn. red.)

3. „Omezení ženské práce a zákaz dětské práce.“

Úprava pracovního dne musí již obsahovat omezení ženské práce, pokud jde o délku pracovního dne, o přestávky atd.; jinak může znamenat jen vyloučení ženské práce z pracovního odvětví, která jsou pro ženské tělo zvláště zdravotně závadná nebo která jsou pro ženy mravně závadná. Myslí-li se tohle, mělo se to říci.

„Zákaz dětské práce!“ Tady bylo naprosto nutné uvést věkovou hranici.

Všeobecný zákaz dětské práce je neslučitelný s existencí velkopřemyslu, a je proto marným zbožným přáním. Jeho provedení, kdyby bylo možné, bylo by zpátečnictvím, ježto při přesné upravené pracovní době podle rozličných stupňů věku a za jiných bezpečnostních opatření na ochranu dětí je časné spojení produktivní práce s vyučováním jedním z nejúčinnějších prostředků k přeměně dnešní společnosti.

4. „Státní dozor nad továrním, dílenským a domácím průmyslem.“

Od prusko-německého státu se mělo žádat určitě, aby inspektoři byli jenom soudně sesaditelní, aby je každý dělník mohl udat soudu pro porušení povinností; aby byli z lékařského stavu.

5. „Úprava práce ve věznicích.“

Malicherný požadavek ve všeobecném dělnickém programu. Mělo se ovšem jasně vyslovit, že není úmyslu žádat z konkurenční zášti, aby se se sprostými zločinci nakládalo jako s dobytčím, a zejména aby byli zbaveni jediného prostředku k polepšení, totiž produktivní práce. To je přece to nejmenší, co se dalo očekávat od socialistů.

6. „Účinný zákon o ručení.“¹

Mělo se říci, co se rozumí „účinným“ zákonem o ručení.

¹ To znamená ručení za zdraví a život dělníků při nehodách a v závodech škodlivých zdraví. (Pozn. red.)

Mimochodem, u normálního pracovního dne se zapomnělo na tu část továrního zákonodárství, která se týká zdravotních opatření a ochranných zařízení proti nebezpečí atd. Zákon o ručení se stává účinným, teprve když se tyto předpisy poruší.

Zkrátka i tento dodatek se vyznačuje lajdáckou redakcí.

Dixi et salvavi animam meam.¹

Po prvé otištěno (s výpustkami) v časopise „Neue Zeit“, ročník IX, 1890/91, svazek I, číslo 18. Nezkráceně otištěno ve spise Marx, Kritika gothajského programu, Moskva-Leningrad 1933.

¹ Promluvil jsem a spasil jsem svou duši.